

«ԳԱՅԼ» ԲԱՌՈՎ ԲԱՂԱԴՐՈՒԱԾ ԲՈՅՍԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐ ՀԱՅԵՐԷՆՈՒՄ

ԱՆԺԵԼԱ ԱՄԻՐԻՍԱՆԵԱՆ
anjela.nersisyan.1969@mail.ru

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Բոյսերի անուանումները էթնոբուսաբանական եւ էթնոլեզուաբանական հետազոտութիւնների կարեւոր խնդիրներից են: Դրանք, լինելով ժողովրդի աշխարհընկալման ու լեզուամտածողութեան արգասիք, արտացոլում են տնտեսական զբաղմունքները, կենցաղը, ծէսերն ու հաւատալիքները: Պայմանաւորուած լինելով բազմաթիւ հանգամանքներով՝ այդ անունները կազմում են ըստ բոյսի ձեւի, չափի, գոյնի, համի, օգտակար, վնասակար կամ բուժական յատկութիւնների, ինչպէս նաեւ որեւէ առարկայի, կենդանու նմանութեան են.: Հետեաբար նոյն բոյսն, ըստ առաւել աչքի ընկնող յատկութիւնների, կարող է ունենալ բազմաթիւ նոյնանիշներ:

Ինչպէս շատ լեզուներում, այնպէս էլ հայերէնում զգալի թիւ են կազմում կենդանիներին առնչուող բուսանունները, որոնց իմաստաբանական բազմաշերտ ստուգաբանութեան համար կարեւոր է նաեւ ազգագրական նիւթերի վերլուծութիւնը:

Ազգագրական նիւթերը ցոյց են տալիս, որ օգտակար վայրի բոյսերի անունները հիմնականում կազմում են սիրուած ընտանի (զառ, եգ, մաքի, խոյ են.) եւ վայրի կենդանիների (եղնիկ, կաքաւ, արծիւ են.) անուններով: Անպէտք համարուող կամ վնասակար բոյսերին տրուել են բացասական վերաբերմունքի արժանացած ընտանի կամ վայրի կենդանիների (էշ, շուն, խոզ, գայլ, արջ, օձ են.) անուններ: Ինչպէս Թէոդիկն է գրում, «*ժողովրդեան ծանօթ անասուններ, թռչուններ եւ այլ իրենց կազմին զանազան մասերուն առերեւոյթ նմանութեամբ, կամ, նկարագրին հետ աղերսակի, այլ եւ այլ բուսոց եւ պտուկներու անուններ երեւան բերած են. ուրիշ խօսքով՝ ռամիկը հեզնութիւն խառնած է գործին մէջ, ինչ ինչ վայրի թուփեր ու միրգեր մկրտելու առթիւ... անձնիւր բառ յաճախ փոխաբերութիւն մըն է, տեսակ մը գովեստ կամ պարսաւ եւ կամ նմանակերպութիւն»¹: Իսկ Կարապետ Գաբիկեանն այս առիթով նշում է, որ «*ըստ ժողովրդային բուսաբանութեան, ամէն բոյս իր խալըլիկը-զայն կեղծողը, անոր միմոսը,**

¹ Թէոդիկ, «Որո՞ն ու իր բերքը. այգեբանական եւ մատենագրական ուսումնասիրութիւն Թէոդիկի», *Ամէնուն տարեցոյցը*, 20րդ տարի, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1926, էջ 91-92:

ծաղրածուն ունի», որոնք յաճախ կազմում են կենդանու անունով կամ «սուտ» բառով²:

Հայերէնում զգալի թիւ են կազմում «գայլ» բառով բաղադրուած վայրի բոյսերի անունները: Ըստ ժողովրդական պատկերացումների՝ դրանք այն բոյսերն են, որոնց բացասական յատկութիւնները (թունաւոր, մակաբոյծ են.), նմանեցուել են այդ գազանի վնասակար բնոյթին: Զգալի թիւ են կազմում նաեւ այն բոյսերը, որոնց անուանումները կազմուել են գայլի մարմնի որեւէ մասին նմանեցնելով:

Յաւօք, Հայոց Յեղասպանութեան եւ հայ ժողովրդի տեղահանութեան հետեւանքով բոյսերի անուանումներում խառնաշփոթ կայ, որն այսօր հնարաւոր չէ յստակեցնել, քանի որ դրանց մասին յիշողութիւնն ու գիտելիքի փոխանցումը բռնի ձեւով ընդհատուել է: Յաճախ անհնար է նոյնիսկ ճշտել, թէ խօսքը ո՞ր բոյսի մասին է, քանի որ գրաւոր աղբիւրներում պահպանուել է միայն անուանումը: Բացի այդ, ՀՀ տարածքում դեռեւս գործածական բազմաթիւ վայրի բոյսերի ժողովրդական անուններ ուսումնասիրուած չեն, հետեւաբար յստակ չեն դրանց գիտական անուանումները: Այս երեւոյթն ակնյայտ է նաեւ «գայլ» բառով բաղադրուած մի շարք բոյսերի պարագայում:

ԳԱՅԼԸ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Գայլը հայոց մէջ ունի գիշատիչ կենդանիների ընդհանրական, հաւաքական իմաստ («գէլ ու գազան», «շուն ու գէլ»)³: Ըստ մարդագայլի մասին աւանդազրոյցների, երբ մարդու վրայ գայլի մորթի էր ընկնում, նա ձեռք էր բերում գայլային յատկանիշեր⁴: Գայլի վերաբերեալ ժողովրդական պատկերացումների ամբողջական նկարագիրն արտացոլուել է նաեւ Յով-

² Կ. Գաբիկեան, *Հայ բուսաշխարհ*, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1968, էջ ԺԵ, 220-21:

³ Մ. Աբեղեան, *Երկեր, հոյր. է*, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1975, էջ 92. նաեւ՝ Ս. Յարութիւնեան, *Հայ հմայական եւ ժողովրդական աղօթքներ*, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 2006, էջ 349. նաեւ՝ Ս. Մալխասեանց, *Հայերէն բացատրական բառարան, հոյր. 1*, Հայկական ՍՍԴ պետական հրատ., Երեւան, 1944, էջ 411. նաեւ՝ Ա. Ամիրխանեան, Դաշտային ազգագրական նիւթեր (ԴԱՆ), Լոռու եւ Տաւուշի մարզեր, 2009-16:

⁴ Ե. Լալայեան, «Նոր-Բայազէտի գաւառ», *Ազգագրական հանդէս*, Թիֆլիս, XVII:1908, էջ 117. նաեւ նոյնի՝ «Ջաւախք», *Ազգագրական հանդէս*, Շուշի, Ա:1896, էջ 370-1. նաեւ նոյնի՝ «Վարանդա», *Ազգագրական հանդէս*, Թիֆլիս, Բ:1987, էջ 226-7:

հաննէս Թումանեանի «Գէլը» պատմոածքում («գիլիցն էլ վերը վնասակար գազան չլինի»)⁵:

Հայկական ժողովրդական հաատալիքներում գայլի պաշտամունքն առանձնակի տեղ է գրաւում⁶: Ինչպէս թունաւոր կամ վտանգաւոր մի շարք կենդանիներ, գայլը եւս հայոց հաատալիքներում երկակի բնոյթ ունի: Չար ուժերի եւ խաարի հետ նոյնացուելուց բացի, գայլին վերագրում են նաեւ մարդուն պաշտպանելու, պողաբերութիւն եւ յաջողութիւն բերելու, բուժելու գործառոյթներ⁷:

Գայլի մասին բաականին ուշագրաւ եւ երկակի բնոյթի տեղեկութիւններ կան Ամիրդովլաթ Ամասիացու *Բժշկարան*ում: Նա, յիշատակելով գայլի անդամների կիրառութիւնը բժշկութեան մէջ, անդրադառնում է նաեւ մի շարք հաատալիքների: Ըստ նրա, գայլի յօշոտած ոչխարի բրդով հագուստը պաշտպանում է բորոտութիւնից, աչքը՝ ախտերից ու թոյներից, ատամը, մորթին՝ յաջողութիւն բերում: Եթէ գայլի գլուխը թաղեն մակաղատեղում, ոչխարը կը կոտորուի, եզան ախոռում կապած գայլի պոչը վանում է հենց գայլերին⁸:

Ժողովրդական հաատալիքներում առանձնայատուկ տեղ ունեն գէլկապի աղօթքները, որոնք, գայլի հնագոյն պաշտամունքի արտացոլումը լինելուց բացի⁹, ուղղակիօրէն առնչւում են հայ ժողովրդի տնտեսական կենցաղում կարեւոր նշանակութիւն ունեցող անասնապահական մշակոյթին:

Յաջողակ, բախտաւոր մարդու մասին ասում էին, որ իր վրայ գայլի մազ է պահում¹⁰, գայլի ճրագուն կիրառւում էր մոգութեան եւ հմայութեան

⁵ Յովհաննէս Թումանեան, «Գէլը», *Ընտիր երկեր*, «Սովետական գրող» հրատ., Երեւան, 1978, էջ 310-30:

⁶ Ա. Պետրոսեան, «Գայլի պաշտամունքը հայ ժողովրդական հաատալիքներում», *Բանբեր Երեւանի համալսարանի*, 2(68):1989, Երեւան, էջ 72-80:

⁷ Ա. Պետրոսեան, էջ 73-6. նաեւ՝ Պ. Մումճեան, «Այնթափի հայոց հին սովորութիւններ», *Արաքս պարկերագարդ հանդէս, գիրք Ա*, երկրորդ տարի, Յունիս, տպարան Ի. Ն. Սկորոխոդովի, Ս. Պետերբուրգ, 1889, էջ 53:

⁸ *Ամիրդովլաթի Ամասիացոյ Անգիւրաց անպէտ կամ բառարան բժշկական նիւթոց, ծանօթ.*՝ Կ. Յ. Բասմաջեան, Մխիթարեան տպ., Վիեննա, էջ 112, 152-3, 586:

⁹ Յարութիւնեան, էջ 348:

¹⁰ Աղ. Մխիթարեանց, «Փշրանք Շիրակի ամբարներից», *Էմինեան ազգագրական ժողովածու*, հրատ.՝ Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Ա:1901, էջ 197. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հոր. 1*, էջ 410:

նպատակներով, որը թերեւս արտացոլուել է «գայլի ճրագու քել» դարձուածում¹¹:

Տանտիկինները գայլի վէգ (ճան, կոճ) էին ունենում, որպէսզի կովի կաթն առատ լինէր¹², այն կիրառում էր նաեւ գողացուած իրերը գտնելու եւ մեղաւորներին պատժելու համար¹³:

Դաշտային ազգագրական նիւթերը ցոյց են տալիս, որ այն հաաստալիքը, որ իրենց մօտ էգ գայլի սեռական անդամ պահողները յաջողակ են դառնում¹⁴, յիշում է մինչ օրս¹⁵:

Հայերէնում «գայլ» բառով կազմուած անձնանունների գոյութիւնը թերեւս բացատրուում է գայլի խելացի, խիզախ եւ խորամանկ լինելու յատկանիշերով (Գայլ, Գայլուկ, Գայլձագ են.):¹⁶ Սպարապետ Վահան Մամիկոնեանին պարսիկները «չարաբարոյ» Գայլ Վահան էին անուանում. «...սկսաւ Ասուր թշնամանել զՎահան, եւ գայլ կոչէր նմա: Եւ նա ասէ. Յիրաւի է աւունդ ինձ. քանզի գամ կոտորեմ, երթամ եւ այլ գամ»¹⁷:

Հայերէնում մեծ թիւ են կազմում նաեւ «գայլ» բառով կազմուած տեղանունները (Գայլեղունք, Գայլատուք, Գայլոտի ծովակ, Գայլեծորոյ դուռ, Գայլոնց վանք են.):¹⁸ Վարազայ սարից բխող Գայլ գետի մասին Գ. Սրոանձտեանցի հաղորդած տեղեկութիւնը եւս բնորոշում է այդ գագանի մասին ժողովրդական պատկերացումները. «Թէ՛ այնքան ահագին եւ անհուն է այս գետը, որ եթէ բացուի իւր ծածկոյթը՝ պիտի ջրասուզէ այդ բոլոր երկիրը... Թէ՛ ինչպէս երբեմն տեղ տեղ ծածկոյթը ծակուեր է եւ մարդ կամ անասուն անկէց ջուր խմած՝ երբեմն ալ լուացուած ժամանակ, ջուրը զի-

¹¹ Պ. Բեդիրեան, *Հայերէն դարձուածքների ընդարձակ բացատրական բառարան*, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 2011, էջ 275. նաեւ՝ Յովհաննէս Թումանեան, «Մարօն», *Ընտիր երկեր*, էջ 147:

¹² Լալայեան, «Նոր-Բայազէտի գաւառ», էջ 110. նաեւ՝ Ս. Մովսիսեան (Բենսէ), «Հարք (Մշոյ Բովանդիս)», *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն, հրդ. 3*, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1972, էջ 52:

¹³ Պետրոսեան, էջ 74. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, Շնող, 2012:

¹⁴ Լալայեան, «Նոր-Բայազէտի գաւառ», էջ 110. նաեւ՝ Ե. Լալայեան, «Վասպուրական», *Ազգագրական հանդէս*, Թիֆլիս, XXVI:1916, էջ 202. նաեւ՝ Մովսիսեան (Բենսէ), էջ 52:

¹⁵ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2010-2014:

¹⁶ Հ. Աճառեան, *Հայոց անձնանունների բառարան, հրդ. 1*, Երեւանի պետական համալսարան, Երեւան, 1942, էջ 445:

¹⁷ Յովհ. Մամիկոնեան, *Պարմութիւն Տարօնոյ*, տպ. Սուրբ Ղազար, Վենետիկ, 1889, էջ 34:

¹⁸ Թ. Յակոբեան, Ս. Մելիք-Բախշեան, Յ. Բարսեղեան, *Հայաստանի եւ յարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հրդ. 1*, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 1986, էջ 780-2:

րենք քաշեր կլլեր կամ խեղդեր. արդէն ասոնց համար է որ Գայլ գեպ կ'ըսեն»¹⁹:

«ԳԱՅԼ» ԲԱՌՈՎ ԲԱՂԱԴՐՈՒԱԾ ԲՈՅՍԵՐԻ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

«Գայլ» բառով բաղադրուած բոյսերի անունների քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ դրանք արտացոլում են այս գազանի բնոյթին առնչուող պատկերացումները, ուստի հիմնականում ուտեստի համակարգում չկիրառուող, վնասակար եւ կամ թունաւոր բոյսեր են: «Իմալ կելն ա չար, ընպէս լը ուր խոտ» արտայայտութիւնը յիշում է մինչ օրս²⁰: Բարկացած կամ մոլեգնած մարդու մասին ասում են, որ գայլի խոտ է կերել²¹: Ուշագրաւ է գայլաթաթ կոչուող բոյսերից մէկի նկարագրութիւնը. «...թունաւոր, գեպունին փռուած բոյս է, մօտը ուրիշ բոյս չի աճում, արմարներով կողքի բոյսերին խեղդում է»²²:

Մշակովի բոյսերին առնչուող անուններ

Մշակովի բոյսերի վայրի տեսակների անունները յաճախ կազմում են մշակաբոյսի եւ որեւէ կենդանու անուններով: Այս պարագայում կենդանու անունը ցուցիչ է, որ բոյսը մշակաբոյսի վայրի տեսակ է:

Երկրագործ ժողովուրդները մշակաբոյսերին (երբեմն դրանց որեւէ օրգանին) նմանեցուած վայրի բոյսերի անունները եւ յաճախ կապում են կենդանիների հետ: Այս պարագայում կենդանու անունը ցոյց է տալիս, որ բոյսը պարզապէս նման է մշակաբոյսի, սակայն վայրի է, յաճախ նաեւ՝ ոչ պիտանի կամ թունաւոր:

Գայլի խաղող. Հայերէնում խաղողի որթին նմանեցուած (ըստ մագլցելու եւ փաթաթուելու յատկութեան, պտուղների ձեւի եւն.) մի շարք վայրի բոյսերի անուններ բաղադրուել են որեւէ կենդանու անունով եւ «խաղող» բառով: Այս առիթով Թէոդիկը նշում է, որ «խաղողով բարդուած ամէն բառ որթաբերք չէ, ինչպէս ամէն փայլող՝ ոսկի չէ», դրանք «որթին պտուղին հեպ ոչ մէկ կապ ունին, եւ կարծես ստուեր կ'ածեն անոր համբաւին վրայ»²³:

«Գայլ» եւ «խաղող» բառերով կազմութիւններում «գայլ» բառն ունի տարբերակող նշանակութիւն եւ ցոյց է տալիս, որ բոյսը պարզապէս նման է խաղողի: Այդ բոյսերը հիմնականում ուտելի չեն, մի մասն անգամ թու-

¹⁹ Գ. Սրուանձտեանց, *Գրոց ու բրոց եւ Սասունցի Դալիթ կամ Միերի դուռ*, տպ. Ե. Մ. Տնտեսեան, Կ. Պոլիս, էջ 112:

²⁰ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Կաքաւաձոր, 2019:

²¹ Գաբրիկեան, էջ 37, 250:

²² Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Նիգաւան, 2019:

²³ Թէոդիկ, էջ 91-92:

նատր է: Դրանցից է սեւ եւ կլոր պտուղներով թունատր, փաթաթուող եւ մագլցող բոյսը²⁴:

Բացառութիւններից է ծորը (*Berberis vulgaris* L.), բարբարիս, կծոխտը), որը որոշ բարբառներում կոչւում է գայլի խաղող²⁵: Ուշագրաւ է, որ գայլի (գալու) խաղող է կոչւում նաեւ փոքր գառնադմակիկը (*Sedum minus*, կոծիծ խոտ), մինչդեռ «գառ» եւ «դմակ» բառերով բաղադրուած անուններով բոյսերի վերաբերեալ պատկերացումները դրական են²⁶: Գառնադմակիկի գալու խաղող անուանումը պայմանաւորուած է այն բանով, որ «...մանր, ազդիսի պէս կանաչախառն-կարմիր տերեւները թոյթի հատերու պէս մի մի խմբուած կը ծածկեն լերկ ժայռերը»²⁷, հետեւաբար ունի կեղծ խաղողի իմաստ:

Կյուլի/կէլի թուզ (թոզ). Վայրի թուզն է, որն ուտելու համար պիտանի է²⁸:

Գալու տանձ. Զրուանդը (*Aristolochia* L., գոմշուկ, որդնտակ, սղանգ, կովուկ) գարշահոտ եւ թունատր բոյս է, որն ունի տանձաձեւ պտուղներ, այդ իսկ պատճառով կոչւում է նաեւ գալու տանձ²⁹:

Գայլախնձոր. Դափնեակը (*Daphne* L., գայլահատ, գայլխոտ) թունատր է, ուստի նրա կլոր պտուղները կոչւում են գայլախնձոր³⁰:

Վայրի ուրելի բոյսերին առնչուող անուններ

Որոշ վայրի ուտելի բոյսերի անորակ համարուող տեսակների, կամ դրանց նման բոյսերի անունները եւս բաղադրում են «գայլ» բառով:

Կէլի մասուր. Մասրենու (*Rosa* L.) տեսակ է, որն ունի դառնահամ պտուղներ³¹:

Գայլաբոխ (Prangos lindl)³². Թերեւս բոխու (*Hippomarathrum* sp.) ոչ ուտելի տեսակներից է կամ նման է դրան: Հայերէնի բարբառներում յայտ-

²⁴ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Վայոց ձորի մարզ, Գլաձոր, 2019:

²⁵ Գաբիկեան, էջ 36:

²⁶ Ա. Ամիրխանեան, «Գառ եւ դմակ արմատներով բուսանուններ», *Ջահուկեանական ընթերցումներ, գիտական յօդուածների ժողովածու*, «Ասողիկ» հրատ., Երեւան, 2016, էջ 6-13:

²⁷ Գաբիկեան, էջ 36, 39:

²⁸ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Սիւնիքի մարզ, Քարահունջ, Հալիձոր, 2021, Շինուհայր, 2022:

²⁹ Գաբիկեան, էջ 37:

³⁰ Հ. Աճառեան, *Հայերէն գաւառական բառարան, էմիներան ազգագրական ժողովածու*, հրատ.՝ Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց, Թիֆլիս, Թ:1913, էջ 218:

³¹ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Սիւնիքի մարզ, Բոնակոթ, 2021:

նի է գելու բոխ, գելի բոխի, կելաբոխ, գելաբոխի, կելի պեխի, կելու պոխի, կիպի/կիլի պեքի, կիպուպեքի ձեւերով³³: Վատ մարդկանց համար ասում էին՝ տառը (դառը) կելապոխի է³⁴:

Կելի սոյ. Բլդրդանի (*Heracleum L.*) նման բոյս է, որի չափազանց դառը տեսակը կոչում է գ/կելի սոյ:

Կիլի պանջար (եղինջ). Սինիքում եղինջը (*Urtika dioica L.*) կոչում է բանջար, իսկ վերջինիս նման բոյսը՝ կիլի/գայլի բանջար³⁵, որը նշանակում է կեղծ, սուտ բանջար:

Գալու բանջար. Թերեւս այսպէս է կոչուել ուտեստի համակարգում կիրառուող սպիտակ բանջարին (*Ornithogalum hajastanum Agapova*, կարեկ, Մարիամ Աստվածածնի բանջար, տոնի բանջար)³⁶:

Թունաւոր բոյսեր

Սոլեխինդ (*Cicuta L.*, խնդամոլի, խնդակործ). Տիար հոտով բոյս է, որից պատրաստուած թոյնը կիրառուել է հնագոյն ժամանակներից³⁷: Մովսէս Խորենացին Տրդատ թագաւորին թունաւորելու մասին գրում է. «*Իսկ ի չհաւանել սրբոյն՝ Կան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ի հնումն Աթենացիքն Սոկրատայ զմոլեխինդն, եւ կամ թէ զմերն իսկ ասել, կալաղեալ Երրայեցիքն ըմպելի լեղեաւ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ*»³⁸: Մաղադանոսին (*Petroselinum Hoffm*) նման լինելու պատճառով մոլեխինդը կոչում է նաեւ գալու մաղադանոս³⁹, այսինքն՝ կեղծ, սուտ, թունաւոր մաղադանոս:

Դափնեակ (*Daphne L.*, անտառի եասաման, կակղենի, կատվենիկ, մազարիոն, տերեւատ). Ունի տիար հոտ եւ ամբողջութեամբ թունաւոր է:

³² Ղ. Ալիշան, *Հայրուսակ կամ հայկական բուսաբանութիւն*, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1895, էջ 107. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հյոր. 1*, էջ 410:

³³ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Վայոց ձորի մարզ, 2019-20, Սինիքի մարզ, 2021-22:

³⁴ Ա. Վարդանեան, *Ճահուկ-Վայքի միջբարբառի բուսանունները*, ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի հրատ., Երեւան, 2022, էջ 39:

³⁵ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Սինիքի մարզ, Խոտ, 2022:

³⁶ Գաբիկեան, էջ 45:

³⁷ Հ. Սեպետճեան, «Հայաստանում աճող մոլեխինդը», *Бюллетень ботанического сада*, отв. ред. Т. Катарян (Տեղեկագիր բուսաբանական այգու, պատ. խմբ.՝ Տ. Կատարեան), Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1948, էջ 63:

³⁸ Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն հայոց*, II, ՂԲ, աշխ.՝ Մ. Աբեղեան եւ Ս. Յարութիւնեան, Արագատիպ Մնացական Մարտիրոսեանցի, Տփղիս, 1913, (նմանահանութիւն՝ ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1991, լրաց.՝ Ա. Բ. Սարգսեան), էջ 247:

³⁹ Գաբիկեան, էջ 44:

Թունատրումն առաջանում է նոյնիսկ բոյսի հոտից, կոչում է նաեւ գայլահատ մահացու⁴⁰:

Մորմ (*Solanum L.*, շան լոլիկ, շան հաղող). Կոչում է նաեւ գալու պլտիկ⁴¹:

Իշակաթնուկ (*Euphorbia L.*, կաղանջան, ակարբի). Պարունակում է այրուածքներ ու խոցեր առաջացնող կաթնանման թունատր հիւք, որը կոչում է գայլի կաթ կամ օձի կաթ⁴²:

Արջընկոյզ (*Datura L.*, փուշ խնձոր). Թունատր լինելուց բացի, նաեւ թմրեցնող է ու գարշահոտ, խոշոր լինելու համար պտուղը նմանեցուել է ընկոյզի⁴³: Կոչում է նաեւ գայլընկոյզ⁴⁴:

Մկնատի (*Scilla L.*, բծիծ)⁴⁵. Կապոյտ ծաղիկներով, սոխուկատր բոյս է, կոչում է նաեւ գայլաստորո՝ այսինքն վայրի, կեղծ կամ թունատր սխտոր: Հաատում էին, որ դռան վերելում դրուած այս բոյսի սոխուկները կանխում են վնասակար եւ թունատր կենդանիների մուտքը: Սոխուկի կեղեւը տրորող մարդն, ըստ հաատալիքի, կաղ էր դառնում, իսկ տերեւը տրորող գայլը՝ սատկում: Բոյսը նաեւ մկնատի է կոչում, քանի որ մկներն այն ուտելով սատկում են⁴⁶:

Յայտնի է, որ սոխը եւ սխտորը համարում են չարխափան բոյսեր, որոնցով մարդը պաշտպանուել է չար ուժերից⁴⁷: Հետեաբար գայլասխտո-

⁴⁰ Ա. Թորոսեան, *Հայաստանի դեղաբոյսերը*, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 1983, էջ 44, 46:

⁴¹ Գաբիկեան, էջ 36, 37:

⁴² Ռ. Ղազարեան, *Բուսանունների հայերէն-լատիներէն, ռուսերէն-անգլերէն, ֆրանսերէն-գերմաներէն բառարան*, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 1981, էջ 36. նաեւ՝ *Հայաստանի բնաշխարհի. հանրագիտարան*, խմբ. Յ. Այվազեան, «Տիգրան Մեծ» հրատ., Երեւան, 2006, էջ 251:

⁴³ Ալիշան, էջ 62. նաեւ՝ Գաբիկեան, էջ 20:

⁴⁴ Ղազարեան, էջ 20:

⁴⁵ Ալիշան, էջ 93, 107. նաեւ՝ А. Ролловъ, Дикорастущія растенія Кавказа, ихъ распространеніе, свойства и примъненіе (Ա. Ռոլլով, Կովկասի վայրի բոյսերը. դրանց տարածուածութիւնը, յատկութիւններն ու կիրառութիւնը), տպ. Կոզլովսկու, Թիֆլիս, 1908, էջ 459:

⁴⁶ Ալիշան, էջ 94:

⁴⁷ Յ. Ալլահվերտեան, *Ունիա կամ Ձէյթուն. լեռնային աւանի Կիլիկիա. նկարագիր տեղական, կենսական, բանասիրական եւ լեզուագիտական կողմից*, տպարան Պաղտատլեան, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 103, 106. նաեւ՝ Ս. Անդրէասեան, «Ազգագրական. սնոտիապաշտութիւններ», *Քիւրակն*, ԺԷ տարի, թիւ 44, 3 Նոյեմբեր 1899, էջ 697. նաեւ՝ Ն. Տ. Ս., «Սիրիիիսարցի կիներ (հիանդութիւն եւ բժշկութիւն)», *Քիւրակն*, թիւ 2, ԺԸ տարի, 18 Յունուար 1900, էջ 22. նաեւ՝ Ա. Հոլասար,

րի չարխափան լինելը թերեաւ բացատրելի է բոյսի սոխուկով, ինչպէս նաեւ թունաւոր լինելով:

Վարդապետիկ (*Muscari* Mill, պապկերլոր). Մկնսոխին նման, սոխուկաւոր եւ տիւաճ հոտով բոյս է, այդ իսկ պատճառով կոչւում է նաեւ գալու սխտոր, գալու թստիկ կամ գալու թիս: Գոյութիւն ունեն այս բոյսի բազմաթիւ տեսակներ⁴⁸:

Գայլի պուտ (*Papaver somniferum* L., կէլի տուպ). Որոշ բարբառներում կակաչը (*Papaver* L.) կոչւում է պուտ կամ տուպ (տոպ), իսկ շշմեցնող եւ թունաւոր տեսակը՝ խաշխաշ կամ կէլու/ի պուտ⁴⁹:

Փաթաթուող բոյսեր

Մի շարք վայրի բոյսեր, փաթաթուելով այլ բոյսերի, խաթարում են դրանց բնականոն աճը: Այս երեւոյթը նմանեցունել է գայլի խեղդող յատկութեանը՝ սահմանելով բոյսի անունը:

Գաղձ (*Cuscuta* L., գոճմորու, ծտաճինճի, քշուք, ալթիմոն)⁵⁰. Կոչւում է նաեւ գայլ խոտ⁵¹, գէլուկ (կիլուկ)⁵², գայլուկ⁵³: Թունաւոր լինելուց բացի նաեւ մակաբոյժ է: «Պատարաբոյժ Կունկ մըն է, թէլ-թէլ կը փաթթուի առուոյ-տին, կորնգանին, երիժնակին վրայ, ծծակներով կը կառչի եւ կծծէ իրեն պէտք եղած սնունդը անոնցմէ եւ կը չորցունէ զանոնք»⁵⁴:

Գաղձը փաթաթում է նաեւ խաղողի որթին, այդ իսկ պատճառով կոչւում է նաեւ այգու գայլ⁵⁵, քանի որ հայերէնում «այգի» բառը նշանակել է խաղողի որթ եւ խաղողի այգի, յետագայում՝ ընդհանրապէս այգի⁵⁶:

«Ազգագրական. նախապաշարումներ Ինիէի», *Քիւրակն*, թիւ 31, ԺԸ, 1 Օգոստոս 1900, էջ 476. նաեւ՝ Լալայեան, «Վասպուրական», էջ 201:

⁴⁸ Գաբիկեան, էջ 36, 37:

⁴⁹ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Սիւնիքի մարզ, Բոնակոթ, Անգեղակոթ, Շաղաթ, Սառնակունք, Տուրոս, 2021, Վերիշէն, Տեղ, 2022:

⁵⁰ Թորոսեան, էջ 41:

⁵¹ Ամիրդովլաթ Ամասիացի, էջ 106, 110. նաեւ՝ Յ. Գայայեան (Մխիթար Պոնտացի), *Քառարան գանձարան հայերէն լեզուի*, տպ. Գալֆա Գահիրէ, 1938, էջ 78:

⁵² Թորոսեան, էջ 41. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Կաքաւաձոր 2019, Վայոց ձորի մարզ, Գլաձոր, 2019, Աղանաձոր, 2021:

⁵³ Ա. Յարութիւնեան, Տարօնի ազգագրական նիւթեր, 1960-1962 թթ., ՀԱԻ արխիւ, Գործ N 69, էջ 185. նաեւ՝ Ղազարեան, էջ 19. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Տաւուշի մարզ, Կողբ, 2018, Կոտայքի մարզ, Բուժական, 2019, Շիրակի մարզ, Վահրամաբերդ, 2021:

⁵⁴ Յ. Արթինեան, *Տունկերը եւ անոնց հայերէն անունները*, տպ. Տ. Տօրամաճեան, Փարիզ, 1906, էջ 42:

⁵⁵ Ամիրդովլաթ Ամասիացի, էջ 599. նաեւ՝ Թէղդիկ, էջ 63:

Գայլուկ (*Humulus lupulus* L., հմուլ, դրոժի թուփ, հիսիսայգի, ջղլաբատ)⁵⁷. Փաթաթում է ծառերին ու թփերին, որի հետեանքով դրանք չորանում են: Գայլուկը նաեւ թունատրումներ է առաջացնում, այն հաւաքողները սրտի ցանք, ջերմութիւն եւ այլ խանգարումներ են ունենում⁵⁸: Գայլին առնչուող եզակի բոյսերից է, որը կիրառում են ուտեստի համակարգում, մասնատրապէս մատղաշ ընծիւղները տապակում են⁵⁹: Բոյսը մեծ կիրառութիւն ունի հացի եւ յատկապէս գարեջրի արտադրութեան մէջ⁶⁰:

Անարժէք համարուող բոյսեր եւ բուսական ծագման նիւթեր

Գալու բամպոս. Հիրիկի (*Iris* L., բամպոս) դժգոյն՝ դեղին եւ անշուք համարուող տեսակն է⁶¹:

Գալու ցնծաղիկ (*Ornithogalum umbellatum*). Յիշատակում է որպէս ձնծաղիկի նման, բայց անհրապոյր ծաղիկ⁶²:

Գէլկակաչ (գայլ կակաչ). Թերեւս կակաչին (*Papaver* L.) նմանեցուած ծաղիկ է, կամ էլ դրա անշուք տեսակներից (վայրի անորոշ ծաղիկ)⁶³:

Գալու խէժ. Գալ (*Astragalus* L.) կոչուող բոյսերի սպիտակ խէժը համարում է արժէքատուր, իսկ դեղնագոյնը՝ անորակ⁶⁴: Գալու խէժ ասելով թերեւս նկատի են ունեցել ցածրորակ համարուող դեղնագոյն տեսակը:

Գայլ-բոյս ուղղակի առնչութեամբ պայմանատրուած անուններ

Այն բոյսերն են, որոնք, ըստ հաատալիքների, ազդում են այդ գազանի վրայ:

Գէլվժենի. Ծառը գայլերի համար համարում է թունատուր⁶⁵:

⁵⁶ Գ. Զահուկեան, *Հայերէն ստուգաբանական բառարան*, «Ասողիկ» հրատ., Երեւան, 2010, էջ 48:

⁵⁷ Թորոսեան, էջ 46:

⁵⁸ Նոյն, էջ 51:

⁵⁹ Ա. Սարուխանեան, «Գայլուկ (սարմաշուղ, շարմաշուղ)», *Գիւղատնտես*, 40:1910, Թիֆլիս, էջ 599. նաեւ՝ Ա. Զելինսկի, «Բոյսերի գործածութիւնը Երեւանի նահանգում, վայրենի բոյսերի գործածութիւնը», *Ազգագրական հանդէս*, Դ(2):1898, Թիֆլիս, էջ 186. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Տաւուշի մարզ, Գանձաքար, Այգեձոր, Այգեհովիտ, 2015, Սինիքի մարզ, Գեղանուշ, 2022:

⁶⁰ Թորոսեան, էջ 51-52:

⁶¹ Գաբիկեան, էջ 35, 132:

⁶² Նոյն, էջ 36:

⁶³ Մովսիսեան (Բենսէ), էջ 71. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հոյր. 1*, էջ 411. նաեւ՝ Աճառեան, «Հայերէն գաւառական բառարան», էջ 218. նաեւ՝ Յարութիւնեան, Տարօնի ազգագրական նիւթեր, էջ 8:

⁶⁴ Գաբիկեան, էջ 35-6. նաեւ՝ Ա. Յակոբեան, *Հայկական բնաշխարհի դեղաբոյսերը*, «Հայաստան» հրատ., Երեւան, 1975, էջ 40:

Ղանձլամեր (*Helleborus L.*).⁶⁶ Թերեւս չափազանց թունաւոր լինելն ընդգծելու համար կոչւում է նաեւ գայլ սպանող⁶⁷:

Գայլի որեւէ օրգանին նմանեցուած բոյսերի անուններ

Մի շարք բոյսերի անուններ կազմուել են գայլի օրգաններին, յատկապէս նրա ականջին կամ թաթին նմանեցնելով⁶⁸: Բացի նշուած նմանութիւնից, այդ բոյսերի մեծ մասն ունի նաեւ բացասական յատկութիւններ:

Գորտնուկ (*Ranunculus L.*, հրանունկ, իռլաճաղիկ, ոսկի ծաղիկ, խարածաղիկ, վիճակի ծաղիկ). Վառ դեղին ծաղիկներով թունաւոր բոյս է, որի եռաբլթակ տերեւները գայլի թաթի նմանեցնելու համար կոչւում են նաեւ գալու թեթիկ կամ գալու տոտիկ: Կոչւում է նաեւ խարածաղիկ, քանի որ ծաղկաթերթիկները մաշկի վրայ «խարան կը բանան»: Վիճակի ծաղիկ եւ համբարձում անուանումները բացատրւում են այն բանով, որ Համբարձման տօնին աղջիկները վիճակի փարչը զարդարում են այդ ծաղիկով⁶⁹:

Արծաթախոտ (*Alchemilla L.*). Կոչւում է նաեւ գայլաթաթ⁷⁰, քանի որ տերեւները նմանեցուել են գայլի թաթերին:

Ջրուանդ (*Aristolochia L.*). Տերեւները գայլի ականջի նմանեցնելու համար կոչւում է նաեւ գալու ականջ (գէլու ականջիկ)⁷¹:

Կնքաբոյս (*Tamus L.*). Փաթաթուղ բոյս է, որի տերեւները թերեւս նմանեցուել են գայլի ականջի, դրա համար էլ կոչւում է նաեւ գայլի ականջ⁷²:

Գալու վիզ. Մակաբոյծ, աղբերանց արին (*Orobanche L.*, եղբայրարին) ծաղկի հասարակ, անշուք տեսակ է, ունի աղուամազերով ծածկուած ամուր ցողուն⁷³, որը նմանեցուել է գայլի վզին: Իդէպ, «գալու վիզ է դար-

⁶⁵ Վ. Պետոյեան, *Սասնայ ազգագրութիւնը*, ԵՊՀ «Ռոմայոր» տպագրական մեքենայի ցեխ, Երեւան, 1965, էջ 95:

⁶⁶ Հ. Սեպետճեան, «Ի՞նչ բոյս է 'վրացի կոճը', Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների Ակադեմիայի հայ բժշկութեան եւ բիոլոգիայի պատմութեան սեկտոր, *Աշխատութիւններ*, 2:1949, Երեւան, էջ 132:

⁶⁷ Ամիրդովլաթ Ամասիացի, էջ 211:

⁶⁸ Ալիշան, էջ 107, 111. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-2013:

⁶⁹ Գաբիկեան, էջ 36, 37, 83, 127, 227-28:

⁷⁰ Ղազարեան, էջ 19:

⁷¹ Ալիշան, էջ 107. նաեւ՝ Աճառեան, «Հայերէն գաւառական բառարան», էջ 218. նաեւ՝ Մայիսասեանց, *հյոր. 1*, էջ 411. նաեւ՝ Գաբիկեան, էջ 35, 43. նաեւ՝ Գ. Սրուանձտեանց, *Երկեր, հյոր. 1*, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1978, էջ 353:

⁷² Ղազարեան, էջ 50:

⁷³ Գաբիկեան, էջ 37:

ծել» դարձուածը վերաբերում է գիրացած, շահամոլ, ինչպէս նաեւ վիզը բռնուած մարդկանց⁷⁴:

ՍՆԿԵՐ

Հայոց ուտեստի համակարգում սունկը համարում է վնասակար եւ վտանգաւոր, այդ իսկ պատճառով այն ամենադաբար չնչին կիրառութիւն է ունեցել: Միջնադարեան բժշկարանները նոյնպէս սունկը համարում են «պիղծ եւ սպանող», որը «վնասակար է, չէ պարտ ուտել», ուստի նաեւ խորհուրդներ կան, թէ սնկից յետոյ ինչ ուտեն⁷⁵:

Սնկի նկատմամբ գոյութիւն ունեցող բացասական վերաբերմունքը թերեւ բացատրում է ոչ միայն վտանգաւոր լինելու, այլեւ աղտոտ տեղերում փտած բոյսերի մնացորդների, գոմաղբի վրայ աճելու հանգամանքով⁷⁶, այդ իսկ պատճառով համարում է նաեւ գաղտասէր⁷⁷:

Աշխարհի շատ ժողովուրդների հաւատալիքներում սունկը պտղաբերութեան, առատութեան խորհրդանիշ է, անգամ նոյնացում է երեխաների հետ⁷⁸, սակայն, միեւնոյն ժամանակ, կապում է նաեւ մահուան հետ: Այդ հակադրութիւնը տեսնում ենք նաեւ հայերէնում՝ բարգաւաճում, ծնունդ, զարգացում, ժառանգ, ինչպէս նաեւ դատարկ, փուչ, բնաջնջում իմաստներով: Այսպէս, «սնկի պէս բուսնել» նշանակում է արագ բազմանալ⁷⁹: «Սունկ աշխարհ գցել» դարձուածը նշանակել է սերունդ թողնել, որդիներ ունենալ⁸⁰: «Սունկ ըլնի տունդ»⁸¹, «հօրդ տանը սոկոն դուրս գա»⁸²

⁷⁴ Գաբրիկեան, *Բաղդիրք սեբաստիական գաւառալեզուի*, տպարան Սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1952, էջ 129:

⁷⁵ Ալիշան, էջ 577:

⁷⁶ Ստեփանոս Մալխասեանց, Հայերէն բացատրական բառարան, *հղր. 4*, Հյկ. ՍՍՌ հրատ., Երեւան էջ 248:

⁷⁷ Գայայեան, էջ 454:

⁷⁸ В. Топоров, Семантика мифологических представлений о грибах, *Balkanistika*, Лингвистические исследования (Վ. Տոպորով, Սնկերի մասին դիցաբանական պատկերացումների իմաստաբանությունը), *Balkanistika*, լեզուաբանական հետազոտություններ, տպ. «Նաուկա», Մոսկուա, էջ 258, 297:

⁷⁹ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-2014:

⁸⁰ Մալխասեանց, *հղր. 4*, էջ 248. նաեւ նոյնի՝ Հայոց լեզուի բարբառային բառարան, *հղր. 5*, «Գիտութիւն» հրատ., Երեւան, 2008, էջ 406:

⁸¹ Տ. Նաասարդեանց, *Բաղդիրք Արարատեան բարբառի*, տպարան Մովսէս Վարդանեանցի, Տփլիս, 1903, էջ 108:

⁸² Ե. Լալայեան, «Բորչալուի գաւառ», *Ազգագրական հանդէս*, Թիֆլիս, XI:1904, էջ 122. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Տաւուշի մարզ, Աշաջուր, 2015:

անէծքները, «սունկ անել» դարձուածը նշանակել են հիմնայատակ լինել, բնաջնջուել, «սունկ լինել»՝ փչանալ, աւերուել⁸³:

Հայոց ուտեստի համակարգում չնչին գործածութեան պատճառով ընդունուած է սունկ ընդհանրական անունը⁸⁴: Ուտելի սնկերի սակաաթիւ անուններից ամենից լայն տարածում ունեցողներն առնչում են գառանը կամ ոչխարին՝ գառան դմակ եւ ոչխարասոկոն (*Agaricus arvensis*)⁸⁵: Ընդհակառակը, ոչ պիտանի համարուող, վնասակար կամ թունաւոր սնկերի անունները կապում են որեւէ գազանի անուան հետ, ինչպէս օրինակ, գայլի սունկ, օձի սունկ,⁸⁶ աղուէսի սունկ, արջի սունկ⁸⁷ են: Թերեւս ընդգծելով դրանց վնասակարութիւնը:

Սնկերն ամենից շատ աղերսուել են չափազանց վտանգաւոր գիշատչի՝ գայլի հետ, ուստի ոչ ուտելի բոլոր սնկերի համար մեծ տարածում ունի նաեւ գայլասունկ⁸⁸ (գիլասոկոն, գէլի սունկ, կէլու սունկ, կէլի սունգ, կյուլու սոնգուն)⁸⁹ ընդհանրական անուանումը:

Յիշեալ սնկերից կարող ենք առանձնացնել ժողովրդական բժշկութեան մէջ կիրառուող անձրեասունկը (*Lycoperdon*)⁹⁰, որի փոշին գործածել են այրուածքների, վերքերի, կտրուածքների բուժման համար⁹¹:

⁸³ Ս. Ամատունի, *Հայոց բառ ու բան*, տպարան մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, Վաղարշապատ, 1912, էջ 597. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հյրք.* 4, էջ 248:

⁸⁴ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-2014, Տաւուշի մարզ, 2015-2016, Արագածոտնի մարզ, 2019, Վայոց ձորի մարզ, 2018-2019, Սիւնիքի մարզ, 2021-2022:

⁸⁵ С. Нанаколян, Шляпочные грибы Армении (агарикоидные базидиомицеты), Ս. Նանագիլեան, Հայաստանի գլխարկաւոր սնկերը (ագարիկիկոի բազիդիոմիցետներ), Երեւան, էջ 12, 61. նաեւ՝ *Հայաստանի բնաշխարհի հանրագիտարան*, էջ 302. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-2016, Տաւուշի մարզ, 2018, Կոտայքի մարզ, 2019, Սիւնիքի մարզ, 2021-22:

⁸⁶ Յ. Սարգիսեան (Ալեւոր), *Բալու (իր սովորոյթները, կրթական ու իմացական վիճակը եւ բարբառը)*, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, Գահիրէ, 1932, էջ 191. նաեւ՝ Ս. եւ Վ. Սանասարեաններ, *Կարնոյ նահանգի ազգագրական նիւթեր*, 1965, ՀԱԻ արխիւ, Գործ N 121, էջ 40:

⁸⁷ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-14:

⁸⁸ Սանասարեաններ, էջ 40. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Արագածոտնի մարզ, Նիգաւան, 2019:

⁸⁹ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2009-14, Սիւնիքի մարզ, Սառնակունք, Անգեղակոթ, Տոլորս, 2021, Խնձորեսկ, Գեղանուշ, 2022:

⁹⁰ Ղազարեան, էջ 9:

⁹¹ Մալխասեանց, *հյրք.* 1, էջ 411. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Գեղարքունիքի մարզ, Վարդենիկ, 2019, Արագածոտնի մարզ, Ափնա, 2019, Կոտայքի մարզ, Բուժական, 2021, Սիւնիքի մարզ, Շաղաթ, Սառնակունք, Տոլորս, 2021, Տեղ, Խոտ, 2022:

Հայերէնի բարբառներում այս սունկը յայտնի է գիլիփստով⁹², սատանի սունկ⁹³, գայլասունկ⁹⁴, գէլի ստով⁹⁵, գիլի/կյուլի/կէլի թիս/թես⁹⁶, փստփստիկ⁹⁷, կ/գէլի թեստ⁹⁸, գիլու փստիկ⁹⁹, կէլափստի¹⁰⁰, կյուլի սոնգուն¹⁰¹, գէլի թստիկ¹⁰², փոշետունկ, գայլափով¹⁰³ անուններով, քանի որ չորանալուց յետոյ միջից տիւճ հոտով փոշի է դուրս գալիս¹⁰⁴։ Նորայր Բիւզանդացին յիշատակում է որպէս գարշահոտ սունկ¹⁰⁵։ Նոր դուրս եկած ժամանակ անձրեաստունկը որոշ բարբառներում կոչում է գէլի պանիր, քանի որ սպիտակ է եւ գնդաձեւ¹⁰⁶։ Նշենք, որ ռուսերէնի բարբառներում այս սունկը կոչում է նաեւ “порховка, пухавка, пылевик, дедушкин или волчий табак, чертова тавлинка, медвежий дым, медвежий табак”¹⁰⁷ (թոչող, բմբուլ, փոշեհան, պապի կամ գայլի ծխախոտ, սատանի բռնորթի, արջի ծուխ, արջի ծխախոտ)։

Գայլի վերաբերեալ հայոց պատկերացումներն արտացոլուել են նաեւ սնկերին առնչուող հանելուկներում։ Սնկին եւ գայլին վերագրելով նոյնպի-

⁹² Ամատունի, էջ 133. նաեւ՝ Ղազարեան, էջ 9։

⁹³ Ամատունի, էջ 133. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հղր.* 4, էջ 189։

⁹⁴ Մալխասեանց, *հղր.* 1, էջ 411։

⁹⁵ Գ. Ստեփանեան, Սեանի շրջանի Դոմաշեն գիւղի ազգագրական նիւթեր, 1978, ՀԱԻ արխիւ, Գործ N 25, էջ 76։

⁹⁶ Մալխասեանց, *հղր.* 1, էջ 410. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու եւ Տաւուշի մարզեր, 2009-14, Սիւնիքի մարզ, Խնձորեսկ, Խնածափ, Բռնակոթ, Տոլորս, 2021։

⁹⁷ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Վայոց ձորի մարզ, Չիւս, 2019։

⁹⁸ Նոյն, Վայոց ձորի մարզ, Գետափ, 2019, Սիւնիքի մարզ, Անգեղակոթ, Շաղաթ, Սառնակունք, 2021։

⁹⁹ Նոյն, Գեղարքունիքի մարզ, Վարդենիկ, 2019, Արագածոտնի մարզ, Բիւրական, Ափնա, 2019, Կոտայքի մարզ, Բուժական, 2021։

¹⁰⁰ Նոյն, Վայոց ձորի մարզ, Ռինդ, 2019։

¹⁰¹ Նոյն, Սիւնիքի մարզ, Խնձորեսկ, 2021։

¹⁰² Նոյն, Կոտայքի մարզ, Բուժական, 2021։

¹⁰³ Ղազարեան, էջ 9։

¹⁰⁴ Ամատունի, էջ 133. նաեւ՝ Մալխասեանց, *հղր.* 1, էջ 411. նաեւ՝ Ստեփանեան, էջ 76. նաեւ՝ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Լոռու մարզ, 2008-14։

¹⁰⁵ Ն. Բիւզանդացի, *Քննադատութիւն հայբուսակի*, Մխիթարեան տպարան, Վիեննա, 1925, էջ 172։

¹⁰⁶ Ամիրխանեան, ԴԱՆ, Սիւնիքի մարզ, Ոյծ, Լեռնաշէն, 2022։

¹⁰⁷ В. Колосова, “Медвежи” растения в восточнославянских языках (Վ. Կոլոսովա, «Արջ» բառով կազմուած բոյսեր արեւելասլաւոնական լեզուներում), էջ 4 https://www.researchgate.net/publication/274392098_Medvezi_rastenia_v_vostocnoslavanskikh_azykah; https://www.youtube.com/watch?v=S87d5_MNdbY; <https://www.youtube.com/watch?v=7SPsE4Et2Ko>.

սի՝ վտանգաւոր յատկանիշեր, հանելուկներում դրանք դրսևորուում են որպէս համապատասխան, համարժէք եւ նոյնական:

Բունկալ, բունկալ, մի ոտն ունի,

Մի՛ ելնա դուրս, գէլ կտանի¹⁰⁸:

Մէկ ոտանի, մի գլխանի,

Ծնունելոց յետոյ գայլ կը տանի:

Մի սընանի, հազար տիտկանի,

Դուս մի գալ, գէլ կը տանի¹⁰⁹:

Ամփոփելով նշենք, որ գրաւոր աղբիւրների եւ դաշտային ազգագրական նիւթերի վերլուծութիւնը ցոյց է տալիս, որ այն բոյսերն ու սնկերը, որոնց անունները բաղադրուած են «գայլ» բառով, հիմնականում թունաւոր են, ոչ-պիտանի կամ վնասակար: Յաճախ այդ բոյսերը միաժամանակ կարող են լինել ոչ միայն թունաւոր, այլեւ մակաբոյժ, գարշահոտ, փաթաթուղ-խեղդող են., որոնք, ըստ ժողովրդական մտածողութեան, համարժէք են գայլի բնոյթին:

COMPOUND NAMES OF PLANTS WITH THE ROOTWORD 'WOLF'

(Summary)

ANJELA AMIRKHANYAN

anjela.nersisyan.1969@mail.ru

The paper examines the usage of the root word 'wolf' in naming plants with certain characteristics and a certain nature.

The author observes that several compound names of plants in the Armenian language are formed with the root word 'wolf'. A study of these names indicates that this usage reflects the perception of 'wolf' in folk culture. As a dangerous animal, wolves were associated with negativity, evil spirits, demons and darkness. Consequently, parasitic plants and those that are not edible and/or poisonous or have an unpleasant odor have the root word 'wolf' in their naming. Furthermore, some plants have been likened to some organs of the wolf, to its paws and eyes, for example. Still, other plants which are not edible but deceive the viewer with their similarities to some other edible plant bear compound names with the root word 'wolf'.

Interestingly, though mushrooms were not widely used in Armenian traditional food, those which are inedible or poisonous include the root word 'wolf' in their names.

¹⁰⁸ Սրուանձտեանց, *հղր. 1*, էջ 612:

¹⁰⁹ Ս. Յարութիւնեան, *Հայ ժողովրդական հանելուկներ*, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1968, էջ 53:

